

Indelta inkomster

En studie av befålets indelning vid Upplands och Västerbottens infanteriregementen 1721–1833

Fredrik Thisner

Uppsala universitet/Försvarshögskolan

Syftet med detta bidrag är att ventilera några idéer inför en studie av primärt det militära indelningsverket under perioden 1721–1833, ett projekt som inleddes under VT 2011.¹ Här kommer huvudfrågan, dess teoretiska bakgrund samt några problemområden inom ramen för projektet att särskilt lyftas fram.

En huvudfråga om hur ett resurssystem fungerade under den agrara struktumvandlingen

Från 1400-talets slut fram till en bit in på 1700-talet etablerades på europeisk botten en ny typ av mer centraliserade statsbildningar, ibland benämnda såsom "skattestater" eller "militärstater".² Framväxten av denna nya typ av stat var intimt förknippad med de många och långa krigen som utspelade sig på den europeiska kontinenten under 1500-, 1600- och i viss mån 1700-talen.³ För att hålla igång statsapparaten krävdes bland annat en ökad förmåga att mobilisera resurser. Slutresultatet var en statsformation med en dittills oöverträffad förmåga att inhämta och omfördela resurser för militära ändamål.⁴ I Skandinavien drogs denna utveckling betydligt längre än på många andra håll i Europa. I förhållande till sin folkmängd var den svenska krigsmakten då mångdubbelt större än den då ledande militärmakten Frankrike, ett förhållande som under 1600-talet och det tidiga 1700-talet gjorde Sverige till en utpräglad militärstat.⁵ Krigsmakten intog således en framskjuten plats bland statens utgiftsposter, på samma gång som statens mer angelägna uppgifter var att säkerställa resursflödena till densamma. Väsentligt i detta sammanhang var vidare att denna samhällsordning var uppbyggd på grundval av en lågavkastande jordbruksekonomi.

En teoretiskt lämplig benämning på denna typ av samhällsförhållanden är begreppet *senfeodalism*. Pär Frohnert menar på denna punkt att det avgörande kriteriet är "[...] att staten har övertagit en väsentlig del av omfördelningen av samhällets överskott genom skattesystemet, men med bibehållna feodala produktionsförhållanden."⁶ Med andra ord rörde det sig om ett för tiden nytt sätt att organisera tilläggnelsen av ett "gammalt" ekonomiskt systems överskott. En av grundbultarna i det svenska resurssystemet – och följaktligen också en hörnsten i den senfeodala samhällsordningens uppsättning av exploateringsinstrument – utgjorde från och med 1680-talet det agrart fotade yngre indelningsverket. Detta var såväl en lönebetalningsapparat för statliga ämbetsmän som ett integrerat skattesystem.

¹ Projektet är finansierat av Handelsbankens forskningsstiftelser.

² Frohnert, 1993, s. 2–4, Lindegren, 1995, s. 11, Rian, 2000, s. 27–28.

³ Lindegren, 1995, s. 12–14, Tilly, 1997, passim, särskilt 67–95.

⁴ Lindegren, 1995, s. 11–12, Rian, 2000, s. 28–29.

⁵ Lindegren, 1995, s. 45–46.

⁶ Frohnert, 1993, s. 4.

Indelningsverket kom att få en mycket lång kontinuitet, något som väcker frågor kring hur det påverkades av den strukturomvandling det svenska jordbruket genomgick från och med 1700-talets mitt; den agrara revolutionen. Denna innebar kortfattat ett ekonomiskt uppsving, en befolkningsökning och en allt högre marknadsintegration. Nya brukningsmetoder och grödor infördes successivt och parallellt med detta kom nya institutionella arrangemang att införas i jordbruket, såsom exempelvis skiftesreformerna. Den tidigare forskningen har uppmärksammat några av de konsekvenser den agrara revolutionen och det ekonomiska uppsvinget hade på det senfeodala omfördelningssystemet; nämligen möjligheten till en ökad kapitalackumulation för de skattskyldiga. Denna mekanism blir särskilt tydlig om den relateras till det förhärskande grundskattesystemet, genom vilket skatterna låstes fast. Fixeringen av skatterna skedde i Sverige genom införandet av det yngre indelningsverket. När jordbruksproduktionen ökade inom en sådan ordnings ramar, kom räntan på grund av produktionsökningarna att stagnera – kort sagt de skattskyldiga bönderna fick behålla en allt större del av sitt producerade överskott. Statens instrument för exploatering kan därmed med tiden sägas ha blivit allt trubbigare.⁷

Ett forskningsproblem som tidigare uppmärksammats är frågan om indelningsverkets roll i den agrara revolutionen.⁸ Ett problemområde som emellertid är minst lika intressant att belysa är hur jordbrukets strukturomvandling påverkade indelningsverket, en institution som i högsta grad var agrart förankrad.⁹ På denna punkt är forskningsläget betydligt magrare, något som är anmärkningsvärt, givet indelningsverkets centrala roll såväl i det svenska resurssystemet som i samhället generellt.¹⁰ Detta projekts övergripande frågeställning blir därför: *hur påverkade den agrara revolutionen indelningsverket under perioden 1721–1833 med särskilt avseende på befällets indelning i Uppland och Västerbotten?* Viktiga aspekter blir här i synnerhet hur indelningsverket fungerade i institutionellt hänseende och som omfördelare av resurser överhuvud. För att frågeställningen skall kunna brytas ner till hanterliga frågekomplex och för att valet av period, region och just befällets indelning skall framgå tydligare måste vi dock veta något mer om indelningsverkets grundläggande drag och hur dess organisation var beskaffad.

Indelningsverket – en paradoxal historia

Indelningsverket – och särskilt då det yngre indelningsverket – hade få egentliga motsvarigheter utomlands och dess tillkomst uppvisade ur vissa centrala aspekter högst motsägelsefulla drag. Medan centralmakten under trycket av långvariga krig, under 1500- och 1600-talen, befann sig under stark

⁷ För denna utveckling, se Herlitz, 1974, passim, se dock särskilt, s. 360 och 387, Isacson, 1979, s. 12–13, Backlund, 1993, s. 27, Fredriksson, 1997, s. 12–13, Magnusson, 1999, s. 206 och Gadd, 2000, s. 195–197.

⁸ Se exempelvis Fredriksson, 1997, passim och Backlund, 1993, passim.

⁹ Även om jag på intet sätt anser att den studie som exempelvis Fredriksson föreslagit skulle vara ointressant, förefaller det dock vara betydligt svårare att erhålla tydliga resultat, då vissa aspekter av det agrara uppsvinget ligger utanför – eller åtminstone inte i centrum av – skattesystemet. Exempel på sådana centrala faktorer är den med tiden ökade marknadsintegrationen och befolkningsökningen.

¹⁰ Göran Ulväng påpekar exempelvis i sin forskningsöversikt att indelningsverkets ekonomiska förhållanden i samband med den agrara revolutionen i det närmaste är outforskad, Ulväng, 2002, s. 182.

centralisering, kom förvaltningen som ett resultat av denna process nämligen att decentraliseras i Sverige.¹¹ De skatter som i många andra stater först skulle betalas in till statskassan av skattebetalarna, betalades direkt in natura till statens tjänare i det indelta Sverige.¹² Förklaringen till den skatte- och avlöningstekniska lösning som indelningsverket utgjorde kan sökas i den svenska ekonomins struktur. Central uppbörd av naturaskatter var helt enkelt ett opraktiskt företag – indelning blev en smidigare lösning – givet de svenska förhållandena.¹³ Jan Lindegren har i sin karakteristik av det senfeodala samhällsordningen, belyst detta grundläggande ekonomiska problem. Den senfeodala ekonomin producerade bruksvärden, i en tid då bytesvärden i allt högre grad började efterfrågas. Staten efterfrågade alltså pengar, "medan den feodala boendeproduktionen helt dominerades av ätandes och drickandes produkter".¹⁴ Införandet av indelningsverket kan således ses som statens lösning på bruksvärdesproblemet, genom att med varm hand överlåta problematiken på sina ämbetsmän och officerare.

Indelningsverket bestod av två huvudsakliga delar; nämligen en civil och en militär del. Nästan alla civila ämbetsmän på länsnivå erhöll sina löner genom det civila indelningsverket. Det militära indelningsverket var dock det största av de båda, något som också gör det särskilt angeläget att närmare undersöka.¹⁵ Som ett exempel på dess utbredning kan nämnas att enbart antalet indelta officerare år 1755 uppgick till närmare 930 personer.¹⁶ Därtill skall regementenas underofficerare, civil-militära befattningshavare, regements- och bataljonspräster samt ytterligare några av regementenas funktionärer läggas. På en aggregerad nivå rör det sig således om omkring 2 500 personer med denna löneform inom den indelta armén.¹⁷ Om vi därtill vidgar perspektivet något och inte enbart inskränker oss till löntagarna, utan också inkluderar skattebetalarna, inses att systemet direkt eller indirekt måste ha berört betydande andelar av den ruralt boende befolkningen.

Det militära indelningsverket sönderföll i sin tur i två delar, nämligen befålets indelning och rusthålllet. Den första kategorin utgjorde avlöningsformen för officerarna, underofficerarna och de civil-militära

¹¹ Backlund anger Kina som ett exempel på en stat, som under 500–600-talen hade ett försörjningssystem där armén avlönades genom jordlotter. Andra av honom anförda exempel omfattar det centralbeskattade arabiska väldet som före år 1000 avlönade militären genom skatterättigheter istället för lön. Även det ottomanska riket avlönade på 1500-talet sina kavallerister på ett sätt som påminner om ett indelningsförfarande. Slutligen nämner Backlund Österrike som ett liknande exempel. Den minsta gemensamma nämnaren hos de anförda exemplen var att staterna hade en relativt hög nivå av centralstyrning, Backlund, 1993, s. 19–20. Trots dessa exempel förefaller emellertid avlöningssystem som bygger på indelningsförfarande vara sällsynta, alldeles i synnerhet vid den tidpunkt och i den skala som det hade i Sverige.

¹² Naturapersedlarna kunde av räntegivarna också avlösas kontant, men hur vanligt detta var har inte närmare undersökts.

¹³ Backlund, 1993, s. 19.

¹⁴ Lindegren, 1992, s. 5.

¹⁵ Artéus, 1982, s. 160, Frohnert, 1993, s. 74–75 och Fredriksson, 1997, s. 13. Utöver detta fanns det även ett äldre indelningsverk. Det yngre indelningsverket som här står i fokus, började organiseras i samband med den stora reduktionen som också tillhandahöll den ekonomiska grundplåten. Skillnaden mellan de båda var att det yngre indelningsverket var betydligt mer omfattande och mer systematiserat än dess föregångare.

¹⁶ Thisner, 2007, s. 46. Detta motsvarade omkring 60 % av arméns totala officerspopulation. Antalet officersindelningar var faktiskt något högre, eftersom uppgiften baseras på antalet indelta officerare detta år och inte antalet officersindelningar. I detta underlag har nämligen inte vakanserna på indelt stat beaktats.

¹⁷ Rusthållarna har inte inkluderats i denna uppgift. Andelen räntetagare inom systemet är således långt större.

personalkategorierna vid regementena. Det indelta infanteriets soldater tillhörde däremot i strikt bemärkelse emellertid inte indelningsverket.¹⁸ Rusthållet fungerade i sin tur som underhålls- och rekryteringslösning för kavalleriets hästar och ryttare.¹⁹ Här är det dock befällets indelning som står i centrum. Anledningen till detta redovisas mer utförligt nedan.

Hur gestaltade sig då de indelta lönerna på en lite mer handfast nivå? De bestod huvudsakligen av två komponenter. Den första var ett boställe, en gård som skulle bebos och helst också brukas av indelningshavaren och vars avkastning – den så kallade boställsräntan – utgjorde en del av lönen. Den andra komponenten utgjordes vanligen av räntor från särskilt till indelningen anslagna hemman, och som vanligen betalades i naturapersedlar. Till räntorna, vars art varierade med regionens produktionsförutsättningar, tillkom spannmålsunderhållet, vanligen kallat kronotionde. Till bostället hörde vidare ett så kallat karaktärshus, en tjänstebostad vars storlek och övriga prakt var anpassad efter innehavarens rang. Till ett översteboställe hörde således en huvudbyggnad som kunde anta en större herrgårdsbyggnads proportioner, emedan en underofficer bodde i ett hus som närmast liknade ett torp.²⁰ Ju högre grad indelningshavaren hade, desto större boställe, mer ståndsmässigt boende och större räntevolymer kom han i allmänhet i åtnjutande av.

Bernt Fredriksson menar sig ha identifierat fyra faser i det yngre indelningsverkets historia. Den första fasen anser han utgjordes av uppbyggnadsfasen under 1680- och 1690-talen, medan den andra fasen präglades av stora störningar i samband med det stora nordiska kriget och åren omedelbart därefter. Den tredje fasen benämner han sedan indelningsverkets "klassiska" period, vilken omfattade 1720-talet fram till och med 1800-talets början. Under denna period hade systemet fullt ut genomförts och fungerade, menar han, som ett effektivt sätt att rekrytera, avlöna och underhålla krigsmakten på. Avvecklingsfasen utgjordes slutligen av återstoden av 1800-talet.²¹ Lönerevisionen år 1833 utgjorde för officerarnas del en viktig milstolpe i indelningsverkets avveckling. I samband med denna fastställdes att endast översten, överstelöjtnanten, majorerna och kompanicheferna av regementenas officerare skulle avlönas med boställen. Regementenas övriga officersboställen skulle utarrenderas, vanligen på 30 år.²² År 1875 bestämdes slutligen att samtliga officerare skulle avlönas kontant, varvid avlöning genom boställen upphörde helt.²³ Lars Ericson har undersökt Södermanlands infanteriregemente och det som man skulle

¹⁸ De "indelta" soldaterna tillhörde knekتهället, vars grund var ett kontrakt som kronan slutit med varje landskaps allmoge som gjordes ansvarig för att rekrytera och underhålla ett infanteriregementes soldater (vanligen 1 200 man). Det faktum att allmogen – via rotarna – nu skulle vara ansvarig för rekryteringen soldater istället för att vara föremål för de hatade utskrivningarna var emellertid inte en reform som var väsensskild från tidigare lösningar. Då utskrivning tillämpats hade allmogen inte sällan praktiserat ett förfarande med ersättningskarlar, vilket i praktiken inte skiljde sig mycket åt från hur det nya systemet var tänkt att fungera från och med 1600-talets sista decennier. En central aspekt delade dock soldaterna som tillhörde det ständiga knekتهället (det vill säga det roterade infanteriet) med de indelta officerarna: deras löner utgick i hög grad i naturapersedlar och andra naturanyttigheter. Så var exempelvis dispositionen över ett soldattorp en viktig del av lönen.

¹⁹ För mer utförliga beskrivningar av rusthållen, se exempelvis Backlund, 1993, passim och Fredriksson, 1997, s. 18.

²⁰ Holm, 1935, s. 62–67, 73, Gerhardsson, 1997, s. 71.

²¹ Fredriksson, 1997, s. 61.

²² Fredriksson, 1997, s. 21, Gerhardsson, 1997, s. 75.

²³ Fredriksson, 1997, s. 21.

kunna beteckna som indelningsverkets finansiella autonomi. Han menar att ännu år 1790 finansierade indelningsverket huvuddelen av regementets verksamhet. Runt år 1840 hade emellertid andelen statsanslag ökat i så hög grad, att Ericson finner det befogat att ifrågasätta indelningsverket såsom varande den finansiella grunden i de indelta förbanden. I praktiken var det indelta regementets officerare då snarare att beteckna som kontantavlönade.²⁴

Med hjälp av Fredrikssons fasindelning och särskilt Ericsons presenterade resultat rörande indelningsverkets finanser, förefaller således tidsperioden 1721–1833 som särskilt intressant att undersöka närmare. Perioden före 1721 var präglad av det stora nordiska kriget. Utöver detta förhållande hade den agrara revolutionen ännu inte startat i Sverige. Att starta undersökningen tidigare än 1721 är utifrån denna frågeställning därför knappast nödvändigt. Från och med år 1833 är å andra sidan organisationen stadd i avveckling och dess betydelse förefaller ha minskat i sådan omfattning att det av denna anledning blir mindre intressant.

Den geografiska aspekten: Upplands och Västerbottens infanteriregementen

Som nämnts kommer denna studie att inriktas mot det militära indelningsverket och då primärt mot befälets indelning. Detta sammanhänger för det första med att en studie av just befälets indelning fångar många centrala aspekter, i synnerhet problemkomplexen kring boställen och räntor, problematiken med att omvandla naturalöner till pengar och indelningsverkets försörjning av tjänstebostäder. Befälets indelning har här ytterligare avgränsats till att gälla officerarnas indelningar för att göra studien praktiskt hanterbar.²⁵ Förvisso hade man här kunnat studera det civila indelningsverket för att komma åt samma problem – frågeställningen kräver på inget sätt studier av just det militära indelningsverket för att besvaras. Emellertid erbjuder en komparativ studie av två indelta regementen möjligheten att förhållandevis lätt studera många och förhållandevis stora indelningar inom en och samma region, emedan man för att studera det civila indelningsverket troligen skulle vara tvungen att studera färre indelningar utspridda över ett större geografiskt område för att erhålla samma kvantitativa underlag. Det faktum att fallstudierna bör vara geografiskt sammanhållna är centralt av två anledningar. För det första kan den agrara revolutionen inte antas ha haft samma förlopp i hela riket och för det andra hade indelningsverket anpassats på olika sätt efter de lokala ekonomiska förutsättningarna. Det är alltså önskvärt att såväl förändringsprocessens olika förlopp och konsekvenser som de olika regionala förutsättningarna kan inkluderas i studien. Två regementen som förefaller passa väl som undersöknings- och jämförelseobjekt, utgörs av Upplands och Västerbottens indelta infanteriregementen. Upplands regementes indelningar var belägna i en region som huvudsakligen producerade spannmål och som i övrigt borde ha påverkats av den agrara revolutionen på ett tydligt sätt. Genom regementets närhet till huvudstaden, bruksverksamheten i Norduppland och

²⁴ Ericson, 1989, s. 95, 101–102.

²⁵ Varje infanteriregemente hade i den ursprungliga organisationen 25 officersindelningar – eller 28 om också de indelningar som översten, överstelöjtnanten och majoren hade såsom kompanichefslöner medräknas. Dessa befattningshavare var nämligen vid sidan av att ha säte i regementets stab, också kompanichefer, en tjänst som de avlönades för. Därtill kom ytterligare 40 underofficersindelningar samt ett antal civil-militära befattningshavare.

tillgång till en någorlunda väl utbyggd infrastruktur, borde förutsättningarna för marknadsintegration också ha varit gynnsamma i denna region. Västerbottens regemente låg å andra sidan i ett område vars jordbruksförutsättningar på ett tydligt sätt skilde sig från förhållandena i Uppland. Gårdarna var i regel små och förutsättningarna för storskalig spannmålsproduktion sämre. Räntorna utgick i denna del av riket till stora delar i smör, till skillnad från Uppland där huvuddelen av dem utgick i spannmål. I valet av region finns även sociokulturell aspekt att ta hänsyn till. De flesta officerare, åtminstone under huvuddelen av perioden, var adelsmän. För officerarna vid Upplands regemente kan avstånden till egna gods och gårdar eller annat ståndsmässigt boende i många fall antas ha varit vara små, emedan de officerare som tjänstgjorde vid Västerbottens regemente rimligen måste ha uppfattat sig som utkastade i periferin, hänvisade i princip enbart till sina boställen. Detta bör ha haft betydelse för hur boställena drevs och hur officerarnas boendemönster såg ut.

Valet av just dessa regementen skall nu inte förväxlas med att de skulle vara *representativa* i någon statistisk bemärkelse, annat än i det avseendet att infanteriet var det största av arméns vapenslag och att just indelta infanteriregementen den enskilt vanligast förekommande förbandstypen. Det är tveksamt om något indelt förbands förhållanden kan sägas ha varit representativa annat än för sig själva. Däremot erbjuder studien av de valda regementena, en studie av två enheter med kraftigt särskiljande förhållanden. Att säga att valet skulle spegla två olika extremer är måhända förhastat, men här finns såväl olika jordbruksförutsättningar, ett centrum/periferi-perspektiv och de olika problem som indelta löntagare i smör- och spannmåls-län hade att hantera, representerade.

Centrala problemområden

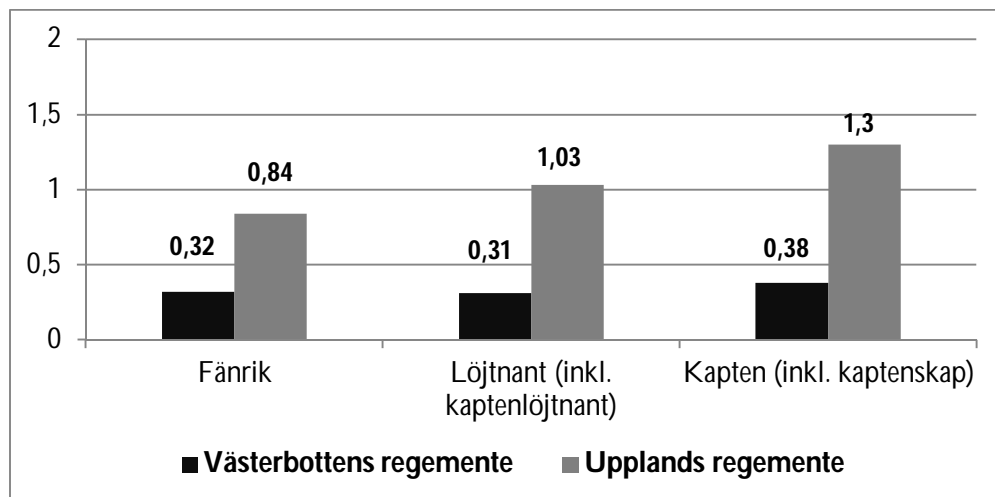
De indelta resursernas art och storlek

Den ställda huvudfrågan genererar i sig ett helt spektrum av vidare frågor. Ett inledande frågekomplex rör för det första de resursvolymen som omfördelades genom indelningsverket och den form resurserna hade. För det andra handlar det om hur och om den ekonomiska utvecklingen i övrigt påverkade dessa resursers värden. Den forskning som tidigare bedrivits har primärt varit intresserad av just boställena. Man glömmer då lätt bort att det bara är en komponent av indelningens sammansättning – de anslagna räntorna utgjorde ju den andra delen och kunde anta nog så stora proportioner. Det faktum att boställena ibland spelade en högst marginell roll och i andra fall intog en dominerande roll i indelningens sammansättning, gör att båda komponenterna närmare måste undersökas. En viktig arbetsuppgift är därmed att bestämma indelningarnas kamerala sammansättning.

På denna punkt kan konstateras att Upplands regemente hade något mer än 40 mantal anslagna för sina officersboställen, medan motsvarande uppgift för Västerbottens regemente inskränker sig till omkring 11 mantal. Delar av denna skevhet kan förklaras med att överstebostället vid Upplands regemente, Landsberga i Biskopskulla socken, var 10 mantal stort och därmed ett av indelningsverkets största

översteboställena.²⁶ En närmare nedbrytning av boställena efter lönegrader, visar dock att detta mönster går igen. Nedan visas officersboställenas genomsnittliga mantal vid Upplands, respektive Västerbottens infanteriregementen.

Diagram 1. Medelmantal för officersboställena, avseende lönegraderna fänrik, löjtnant och kapten vid Upplands, respektive Västerbottens infanteriregementen

Källa: Bearbetning av uppgifter ur Grill, 1978, band 2, s. 2–7, 243–244 och 248–249.

Som framgår var boställena – enligt mantalsmättet – ungefär tre gånger så stora vid Upplands regemente. Därmed står klart att Västerbotten som region betraktat, var ett område där förhållandevis små jordbruksenheter funnits tillgängliga då det yngre indelningsverket inrättades. På grundval av detta kan också hävdas att boställena i Upplands regementes officersindelningar, åtminstone generellt betraktat, spelat en större roll än de vid Västerbottens regemente, som snarare haft en "räntedominerad" karaktär. Emellertid varierade indelningarnas sammansättning kraftigt, även inom samma lönegrad och regemente. Således inkluderade den största kaptensindelningen vid Upplands infanteriregemente ett två mantal stort boställe, emedan det minsta endast var 0,5 mantal stort.²⁷ Skillnaderna i indelningarna emellan utjämnades med hjälp av anslagna räntor.²⁸ Det stora kaptensbostället hade en mindre andel anslagna räntor, emedan det minsta för att komma upp i den angivna lönestatens storlek, således fick större volymer naturskatter anslagna. En uppfattning om hur stor betydelse bostället spelade vid Upplands regementes officersindelningar, kan erhållas genom att jämföra regementets officersindelningar med underofficerarnas. Den lägsta underofficersgraden – rustmästare – skulle tjäna 29 daler silvermynt nominellt. Då det största rustmästarbostället var ett mantal stort, kan man misstänka att avkastningen från detta boställe i princip utgjorde hela lönen. En fänriksindelning, som skulle motsvara en lön om 100 nominella daler silvermynt och som hade ett boställe som var ett mantal stort (medel för

²⁶ Grill, 1978, band 2, s. 2–7, 243–244 och 248–249.

²⁷ Grill, 1978, band 2, s. 2–7.

²⁸ Detta framgår av att indelta löntagare i vissa fall endast erhöll ett boställshemman om dess ränta varit tillräcklig för att komma upp i indelningens fulla stat, Fredriksson, 1997, s. 19.

fänriksindelningarna var 0,84 mantal), bör således till omkring 70 % bestått av anslagna räntor.²⁹ Som jämförelse borde i snitt 90 % av fänrikslönerna vid Västerbottens regemente ha utgjorts av räntor, en relation som givet de små boställena bör ha ökat med stigande lönegrad.

Därmed står alltså klart att den roll en indelnings boställe spelat, dels varierade mellan olika regementen, dels varierade inom ett och samma regemente. En närmare analys av jordeböckerna blir nödvändig för att närmare bestämma räntornas art och volym för de enskilda indelningarna.

Ett annat problem som rör de indelta lönebeloppen var att de, vilket ovan antytts, var uttryckta i nominella värden. Naturapersedlarna kunde antingen erläggas i natura eller avlösas efter de för regionen fastställda priserna – markegången. När lönerna uttrycktes i aktuella priser var de i allmänhet högre än de nominella beloppen.³⁰ Så kan exempelvis nämnas att överstelöjtnantslönen vid Upplands infanteriregemente år 1762 var 5,3 gånger högre uttryckt i rådande priser än det belopp den nominella lönen var angiven till. Detta innebar inte att de indelta löntagarna erhöll stigande löner med tiden, däremot är det ett uttryck för att lönerna var mer eller mindre inflationsskyddade.³¹ Liknande resultat har Martti Rantanen kommit fram till i en pilotstudie för Skaraborgs län. Genom att bland annat indexera det bokförda kronvärdet för det militära indelningsverket (vilket alltså motsvarar den nominella lönen i exemplen ovan) och sätta det till 100 och sedan jämföra vad värdena motsvarade uttryckta i reda pengar vid olika perioder, har han sökt åskådliggöra utvecklingen. För perioden 1730–34 var det indexerade värdet enligt Rantanen 206; för perioden 1740–44 var det 246, under perioden 1750–54 var det uppe i 290 och för perioden 1760–64 (som också är den period som exemplet med överstelöjtnantslönen hämtats ifrån) uppgick det indexerade värdet till 528. Rantanen har vidare som hypotes att inflationsskyddet var större i Mälardalen än i de mer perifera länen.³² Denna hypotes återstår ännu att leda i bevis, men är givetvis intressant även för denna studie. Graden av inflationsskydd bör ha varit avhängig av hur stor del av lönen som utgick i penningar – ju större andel penningränta, ju lägre borde graden av inflationsskydd vara. I det anförda exemplet med överstelöjtnantslönen utgjordes 30 % av lönen penningräntor. En annan faktor som påverkar graden av inflationsskydd sammanhänger med hur naturskatterna konkret förvandlades till reda pengar, ett problemområde som kommer att belysas närmare nedan.

En viktig uppgift är således att undersöka hur indelningarnas räntor varit sammansatta avseende deras form. Hur stor del av räntorna utgick i kontanter och hur stor del utgjordes av naturapersedlar? I vilken form utgick räntorna som erlades i naturapersedlar? Är räntepersedlarna och deras volym kända kan deras värden beräknas med hjälp av markegångspriserna eller genom att jämföra med prisutvecklingen på dessa

²⁹ För de nominella lönernas storlek, se exempelvis Nilsson, 1988, s. 108, för officerarnas och underofficerarnas boställens storlek vid Upplands regemente, se Grill, 1978, band 2, s. 2–7.

³⁰ Fredriksson, 1997, s. 56. För räntornas avlösning efter markegången, se även Frohnert, 1993, s. 74 och Backlund, 1993, s. 26.

³¹ För en överblick över denna problematik och det anförda exemplet, se Thisner, 2007, s. 76–80 och där anförd litteratur.

³² Rantanen, 2007, ansökan till Vetenskapsrådet för projektet "Hur stor var den offentliga sektorn under 1700-talet?: statsinkomster, statlig tjänsteproduktion och indelningsverkets roll", s. 6-7.

varor över tid. Därmed kan viktiga pusselbitar till besvarandet av frågan om resursernas storlek fås. Annan viktig information kan på denna punkt erhållas om boställena närmare undersöks.

Boställenas driftsformer och ekonomi

En av ursprungsintentionerna med indelningsverket var som nämnts att officerarna själva skulle bebo och bruka sina boställen. En viktig fråga rör därför hur indelningshavarna i realiteten disponerade sina boställen och om de sätt de förvaltats på förändrats med tiden. Som framgått är denna problematik mer central för Upplands regementes vidkommande än för Västerbottens, då boställena där motsvarade en större andel av lönen. När det yngre indelningsverket inrättades präglades alltså jordbruket huvudsakligen av en feodal ekonomisk rationalitet, där uppbärandet av jordränta utgjorde den viktigaste byggstenen i jordägarens agerande. Jordbrukets produktivitet var låg eller obefintlig, något som också gällde jordbrukets marknadsintegration. Jordägarens benägenhet att investera och återinvestera i sitt jordbruk kan betecknas som låg. De uppburna räntorna användes huvudsakligen för jordägarens egen konsumtion. I samband med den agrara revolutionen kom jordägarnas agerande att förändras. Istället för att konsumera uppburna räntor, började jordbruken producera och försälja överskottet av sin produktion på en framväxande marknad. Vinsterna återinvesterades sedan i jordbruken som därmed kom att anta formen av jordbruksföretag.³³

Rimligen bör denna förändrade logik på något sätt ha inverkat på det agrart baserade indelningsverkets sätt att fungera. Frågan är då hur? Något som talar för att den generella beskrivningen av jordbrukets utveckling, kanske ändå inte skulle gälla indelningsverket, har att göra med att de indelta löntagarna inte själva ägde sina boställen eller långsiktigt kunde räkna med att tillgodogöra sig frukterna av gjorda investeringar i dem. När de beforderades, skulle de ju i regel också byta boställe. Var det kanske så att den institutionella lösning som indelningsverket innebar, medförde att de agrara framstegen inte kunde tillvaratas i samma utsträckning som för ett "vanligt" bondeägt skattehemman?³⁴ Problemet i sammanhanget är att mer systematiska studier rörande boställenas bruksformer och ekonomi saknas. De uppgifter som föreligger rör antingen enskilda boställen eller förteckningar upprättade under ofred – då ju officerarna av naturliga skäl inte var hemma och därför måste driva sina gårdar på andra sätt. Ulväng konstaterar i sin forskningsöversikt att indelningsverkets ekonomiska och sociala förhållanden alltså framstår som ett utforskat område. Forskning på området saknas förvisso inte, men undersökningarnas varierande kvalitet, disparata frågeställningar och det faktum att de rör olika tidpunkter och områden gör det svårt att bilda sig en egentlig uppfattning om hur systemet fungerat i praktiken. Hur de ekonomiska förhållandena sett ut på boställena och deras förändring i samband med den agrara revolutionen är ett i princip utforskat område, menar han.³⁵ Några resultat föreligger emellertid. Så pekar vissa resultat från

³³ För denna beskrivning, se exempelvis Malmström, 2006, s. 46–47.

³⁴ Ulväng, 2002, s. 179–182.

³⁵ Ulväng, 2002, s. 173 och 182.

1700-talets andra hälft på att boställen drivits genom arrendeförfarande.³⁶ En följdfråga i detta sammanhang blir då: vilka andra "intressenter" förutom räntegivare och boställsinnehavare rymdes inom indelningsverket?

Ett i sammanhanget intressant resultat är annars att de små boställena i Västerbotten, vid 1830-talets ingång förefaller ha värderats högre – uttryckt som avkastning per mantal – än de i Uppland. År 1833 reformerades som tidigare nämnts indelningsverket. Vissa boställen kom att arrenderas ut permanent, emedan andra kom att anslås för andra indelningshavare inom regementena. I samband med denna revision, var det givetvis av betydelse att uppskatta boställenas avkastning. Vid Upplands regemente låg avkastningen per mantal i snitt på 210 riksdaler, emedan de vid Västerbottens regemente genomsnittligt avkastade 305 riksdaler per mantal och år.³⁷ En tänkbar förklaring till detta kan vara att mantalsmättet var ett skattebärighetsmått och inte ett arealmått. Möjligen kan det ha varit så att boställena vid Västerbottens regemente förvisso hade förhållandevis stora arealer, men som vid 1600-talets slut inte bedömts vara brukningsbar jord. Under tidens lopp kan mark däremot ha lagts under plogen, genom exempelvis dikningar och bättre jordbruksredskap. Förvisso bör denna mekanism även ha funnits i Uppland, men där kanske jämförelsevis stora delar av mantalets areal redan var brukningsbar jord. Skillnaderna kan med andra ord ha haft att göra med att det uppländska jordbruket hade mindre expansionspotential än det i Västerbotten. Eller annorlunda uttryckt: mantalsmättet förlorade tidigare sin relevans i Västerbotten i jämförelse med Uppland.

För att undersöka hur boställena drevs, utgör syneprotokoll, husförhörslängder och mantalslängder de viktigaste källorna. Här framgår i regel om bostället varit utarrenderat, drivet av boställets innehavare själv eller förvaltats på annat sätt. Med dessa källor kan också boställets övriga personella sammansättning utläsas, varur åtminstone vissa slutsatser kan dras. Om exempelvis antalet pigor och drängar med tiden ökar, kan man misstänka att bostället antingen fått en större brukningsbar areal eller av andra anledningar fått en mer arbetskrävande produktionsinriktning. Kompletterande källor till syneprotokollen, utgörs i de fall brukaren eller boställsinnehavaren avlidit, av hans bouppteckning. Brev till exempelvis rättare och arrendatorer är en annan tänkbar källa, liksom arrendekontrakten i de fall de bevarats.

Den agrara revolutionens konsekvenser bör på något sätt, ännu oklart hur, ha påverkat de ekonomiska värden som boställena motsvarade. En fråga blir därför: vilka intäkter genererade olika boställen? Eftersom boställesinnehavarna också skulle hålla gårdarna i reglementerat skick, bör i sammanhanget också frågan om vilka kostnader boställenas drift var förbundna med ställas. Underhållskostnaderna kan studeras genom syneprotokollen. Förarbetena inför 1833 års lönerevision kan som nämnts också fungera som ett slags riktmärke för hur deras lönsamhet utvecklats. Med hjälp av lagfartsprotokoll och andra köpehandlingar kan vidare den allmänna prisutvecklingen på jord följas, något som kan tjäna som

³⁶ För dessa förhållanden vid Upplands regemente, se Thisner, 2007, s. 85–87, för liknande resultat vid Österbottens regemente, se Wirjalnder 1964, s. 78 och för Västmanlands regemente, se Holm, 1935, s. 75.

³⁷ Bearbetning av uppgifter ur Grill, 1978, Band 2, s. 2–7, 243–244 och 248–249.

jämförelse, då arrenden av boställen undersöks. Var boställena billigare att arrendera för att de hölls i sämre skick eller följde arrendena den generella regionala trenden?

Hur naturalöner blir till pengar

Som tidigare omtalats var det grundläggande problemet att indelningsverket huvudsakligen utbetalade löner i en för löntagarna omständlig form, nämligen i naturapersedlar. En central uppgift blir då att undersöka de strategier som har tillämpats för att omvandla naturalöner till redan pengar samt hur förutsättningarna för att göra detta har förändrats över tid. På denna punkt är forskningsläget synnerligen magert. Den enda för mig kända studien av denna problematik för de indelta löntagarnas del återfinns i min egen avhandling i form av stickprovsundersökningar ur bruksböcker samt enstaka påträffade brev. Ur breven kan konstateras att problematiken uppfattades vara central och ingalunda ansågs vara något marginellt problem. Problemet förefaller ha lösts genom att åtminstone delar av officerskåren vid Upplands regemente sålt ränte- och boställspannmål till bruken i Norduppland. Fallen rör dock huvudsakligen sent 1700-tal och tidigt 1800-tal.³⁸ Det kan således konstateras att problematiken varit av stor betydelse, men att den kräver ytterligare uppmärksamhet. Var spannmålsförsäljningen till bruken en ekonomiskt profitabel lösning eller valdes denna lösning för att den var den smidigaste? Var dessa konverteringsstrategier stabila under hela undersökningsperioden? Ökade eller minskade antalet avnämare eller blev det allt lättare att förvandla spannmål till pengar med samhällets ökade kapitaliseringsgrad, exempelvis genom att räntegivarna i högre utsträckning började avlösa räntorna i pengar? För Västerbottens regemente är forskningsläget, mig veterligen, ännu magrare. Ur ett brev skrivet under 1790-talets början, förefaller den dåvarande översten vid Västerbottens regemente, Gustaf Gyllengranat, administrera något som ser ut som en leverans av räntesmör till Stockholm. Smöret skulle levereras per båt till Stockholm.³⁹ Av Lennart Jörbergs historiska prisserier på olika varor i olika regioner, framgår att priset på smör i Stockholm stundtals var högre och ibland betydligt högre än de priser som synes ha varit gångbara i Västerbotten.⁴⁰ Under förutsättning att räntesmör regelmässigt utskleppats från Västerbotten till andra, bättre betalade marknader, skulle Rantanens hypotes om ett sämre inflationsskydd för de indelta löntagarna i provinsen kunna falsifieras. Detta eftersom en potentiellt hög grad av marknadsintegration då skulle överbrygga de olägenheter de lägre lokala priserna innebar. Emellertid förutsätter detta att räntorna i Västerbotten för det första huvudsakligen utgick i naturapersedlar och för det andra att transaktionskostnaderna kunde hållas rimligt låga. Det är dock långt ifrån klart om det förhöll sig på det viset. För att nå någon klarhet kring detta, skulle antingen tulldokument för Stockholm över inkommande laster, eller papper över utgående fartygslaster från några centrala hamnar längs Norrlandskusten kunna undersökas.

³⁸ Thisner, 2007, s. 80–83.

³⁹ För detta exempel, se Thisner, 2007, s. 83.

⁴⁰ Jörberg, 1972, band 1, s. 323–332.

Det indelta boendet och indelningsverket som tillhandahållare av tjänstebostäder

En sista fråga rör indelningsverket som tillhandahållare av tjänstebostäder och i sådana fall om dessa också använts av indelningshavarna själva. Ett boställe skulle ju inte enbart vara en lön, utan också en plats där officeren eller ämbetsmannen skulle bo. Spridda undersökningar har visat att det åtminstone under slutet av 1700-talet förefaller ha varit lite så och så med att de indelta löntagarna faktiskt bebodde sina boställen. Så har Göran Ulväng visat att överstebostället Landsberga vid Upplands regemente var bebott av regementets chef mellan åren 1720 och 1770 samt omkring år 1800, medan majorsbostället Gryta vid Livregementet till häst var bebott av sina indelningshavare under perioden 1720–1760.⁴¹ Som tidigare påpekats var Landsberga ett mycket stort boställe, förmodligen ståndsmässigt även i en region präglad av större brukningsenheter och attraktivt även för den sociala grupp som de högre officerarna rekryterades ur. Landsberga förefaller trots detta inte kunna visa på en förhållandevis hög grad av militär närvaro. Preliminära resultat från det nu startade projektet pekar på att den militära närvaron vid regementets övriga officersboställen generellt betraktat, var lägre. Inte sällan bebodde också de förhållandevis få inom indelningsverket inkvarterade officerarna vid Upplands regemente boställena i egenskap av arrendatorer och inte som löntagare. Viljan att bebo boställena vid denna tid tycks även ha vacklat i den östra rikshalvan. Så nämner Carl Johan Amioff, som år 1777 var major vid Nylands (indelta) dragonregemente, i sin självbiografi att han i ett samtal med sin regementschef detta år föreslagit honom att beordra officerarna att bebo sina boställen för att på så sätt säkerställa att de hävdades enligt författningarna. Översten menade då att detta inte var en realistsikt möjlighet. Han och regementet skulle bemötas med hän av den övriga arméns officerskårer, då inget annat av arméns indelta förband hade officerare som bodde på sina boställen.⁴² Kaarlo Wirilander menar å sin sida att boendemönstren inom indelningsverket i Finland präglades av två huvudsakliga faser. Efter det stora nordiska krigets slut skall många boställen ha råkat i omfattande förfall. Så småningom återvann de dock sitt forna välstånd och allt fler av dess innehavare slog sig ner på dem. Under århundradets sista decennier blev det återigen vanligare att boställena inte beboddes av sina innehavare.⁴³ Emellertid finns i forskningsläget motstridiga uppgifter. Så skall exempelvis boställena i Norrbottens och Västerbottens län ha varit bebodda av officerare under hela 1700-talet och en bit in på 1800-talet.⁴⁴ Ytterligare forskning återstår därmed för att erhålla en tydlig bild av hur förhållandena på denna punkt gestaltade sig.

Den andra sidan av myntet är emellertid i hur hög utsträckning indelningsverket verkligen klarade av att förse sina löntagare med ett ståndsmässigt boende – en faktor som rimligen bör ha spelat en viss roll för valet av boplats. Denna fråga kan belysas genom en undersökning av i hur hög utsträckning karaktärsbyggnaderna verkligen fanns på plats. Detta är något som Christopher Arunasalam gjort. Hans

⁴¹ Ulväng, 2002, s. 180–181.

⁴² Aminoff, 1994, s. 307.

⁴³ Wirilander, 1964, s. 78. Underlaget som Wirilander använt sig av i sin studie förefaller konkret röra sig om förhållandena vid ett par, tre finska regementen.

⁴⁴ Ulväng, 2002, s. 181 och 209.

studie omfattar hela den indelta arméns officersboställen för perioden 1776–1807 och behandlar således såväl den östra som den västra rikshalvan. Han visar att det var förhållandevis vanligt att boställena saknade karaktärshus. Karaktärshusbristens omfattning var givetvis beroende på när under hans undersökningsperiod man tittar och var i riket man rör sig. Hårdast drabbat förefaller i alla händelser Finland ha varit. Vid periodens början saknade omkring hälften av officersboställena karaktärshus, en situation som kom att förvärras med tiden. År 1807 saknade då närmare 70 % av officersboställena karaktärshus där. För Svealand och Norrland var situationen något bättre. Här varierade karaktärshusbristen under perioden mellan omkring 25 % och 40 %.⁴⁵ För just Upplands regementes officersboställen saknade omkring hälften av dessa karaktärshus under hela perioden 1775–1806.⁴⁶ Även om dess officerare skulle ha funnit ett boende inom indelningsverkets hank och stör eftertraktansvärt vore det alltså inte möjligt för många av dem att realisera detta privilegium som tillkom dem.

Då karaktärshus saknades, skulle istället officerarna kompenseras med inkvarteringspengar. Arunasalam konstaterar i sin analys att detta var ett betydligt billigare alternativ för kronan än att försöka ersätta de saknade karaktärshusen.⁴⁷ Att lösningen var billigare för kronan betydde rimligen också att det inte rörde sig om en likvärdig lösning för löntagaren. Enstaka exempel ger vid handen att dessa inkvarteringsmedel endast till del kunde hjälpa till med att finansiera ett boende. Så skulle exempelvis en överste vid 1770-talets början kompenseras med 270 daler kopparmynt årligen för ett uteblivet karaktärshus. Såsom varande regementets chef och en av regionens mer framträdande ståndspersoner, kan misstänkas att han haft högt ställda (och socialt bestämda) krav på sitt boende. Vid ungefärligen samma tidpunkt behövde en underofficer (en fältväbel) för att inkvartera sig hos ett bondehushåll (inklusive mat) vara tvungen att betala 365 daler kopparmynt årligen.⁴⁸ Med detta i åtanke är det givetvis högst tveksamt om översten skulle ha fått något vidare ståndsmässigt boende för sina inkvarteringspengar.

Uppgifterna för saknade karaktärshus rör 1700-talets sista fjärdedel och behöver inte ha varit ett genomgående mönster för hela den här valda undersökningsperioden. Något som emellertid antyder att förhållandena på denna punkt även innan 1770-talets ingång inte varit de bästa, framkommer i 1752 års förnyade husesyns- och boställsordning. Här konstateras följande:

[...] thet ännu en stor del, så wäl i Sverige som i Finland, indelte Regementers Officerares Stabs Säten och öfrige Compagnie Officerares Boställen ej äro med Characters-Byggningar försedde, samt at the, som hit intil byggde blifwit, til största delen äro af timer upsatte, af hwilka många dels warit, dels nu äro så bofällige, at the med bräd-fordringar måste förses [...]⁴⁹

⁴⁵ Arunasalam, 2010, s. 23.

⁴⁶ Thisner, 2007, s. 109.

⁴⁷ Arunasalam, 2010, s. 12.

⁴⁸ Thisner, 2007, s. 110-111.

⁴⁹ §1. *Kongl. Maj:ts förnyade Husesyns och Boställsordning för the indelte Regementerna til häst och fot*, given Stockholm 1752-09-15. Åtgärden att brädfordra karaktärshusen, bidrog inte enbart till att öka utgifterna mer än beräknat, utan trodde man, kunde också leda till skogs- och virkesbrist, Ibid.

För att återknyta till Fredrikssons fasindelning av indelningsverkets historia, finns det fog att fråga sig om indelningsverket i tjänstebostadshänseende någonsin haft en "klassisk period" där systemet fungerade som det ursprungligen var tänkt. Även på denna punkt finns det alltså fog att ställa frågan: hur fungerade indelningsverket i själva verket?

Vetenskaplig relevans

Vad kan då denna studie tänkas ge för resultat i förlängningen? Studien bör, menar jag, ge ny kunskap på fyra plan. För det första ger en genomlysning av indelningsverkets institutionella funktionssätt oss kunskaper om hur grundbulten i den svenska statens avlönings- och skattesystem fungerade i praktiken i en tid av ekonomisk förändring. Sådana kunskaper finns för närvarande inte i tillräcklig utsträckning. För det andra bör studien ge oss en ökad förståelse för i vilken mån och i sådana fall hur den agrara revolutionen påverkat inte bara samhället i allmänhet, utan centrala delar av den stående krigsmaktens finansiella nät. Studien tillför därmed forskningen om den agrara revolutionen och dess konsekvenser i Sverige ytterligare kunskap. För det tredje uppmärksammas de grundläggande processer som utgjorde förutsättningarna för den svenska förvaltningens begynnande modernisering under 1800-talet och därmed också militärstatens borttynande och ersättande av en annan ordning. Slutligen bör även studien genom sitt komparativa anslag även ge ytterligare förståelse för hur dessa förändringars genomslag sett ut på ett regionalt plan och bidra med svar till frågeställningar kring Sveriges ekonomiska homo- och heterogenitet.

Referenser

- Kongl. Maj:ts förnyade Husesyns och Boställsordning för the indelte Regementerna til häst och fot, given Stockholm 1752-09-15.
- Aminoff, Carl Johan, 1994, *Vardagslit och sjuårskrig. Upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff*, Helsingfors.
- Artéus, Gunnar, 1982, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm.
- Arunasalam, Christopher, 2010 "Med staten som husvärd. En granskning av officerarnas inkvartering inom indelningsverket i Sverige-Finland mellan 1776 och 1807", opublicerad C-uppsats, Försvarshögskolan, Stockholm.
- Backlund, Janne, 1993, *Rusthållarna i Fellingsbro 1684–1748. Indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället*, Uppsala.
- Ericson, Lars, 1989, "Det indelta regementets ekonomi. Exemplet Södermanlands regementes finanser 1790 och 1840", i *Meddelanden från krigsarkivet*, band 12, red. Lars Ericson och Björn Gäfvert, Stockholm.
- Fredriksson, Berndt, 1997, "Folk och försvar. Agrarsamhället och det militära indelningsverket i Närke 1680–1901" Ifrån *bergslag och bondebygd*, Örebro.
- Frohnert, Pär, 1993, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Stockholm.
- Gadd, Carl-Johan, 2000, *Det svenska jordbrukets historia. Band 3. Den agrara revolutionen 1700–1870*, Stockholm.
- Gerhardsson, Björn, 1997, "Boställen och karaktärshus. Något om boställssystemet i Örebro län och dess avveckling under 1800-talet", i från *bergslag och bondebygd*, Örebro.
- Grill, Claes Lorentz, 1978 [1855], *Statistiskt sammandrag af Svenska indelningsverket*, band 2, Stockholm.
- Herliz, Lars, 1974, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Göteborg.
- Holm, Torsten, 1935, *Kungl. Västmanlands regementes historia. Det indelta regementet 1680–1809*, Stockholm.
- Isacson, Maths, 1979, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*, Uppsala.
- Jörberg, Lennart, 1972, *A History of Prices in Sweden 1732–1914*, band 1, Lund.
- Lindegren, Jan, 1992, "Maktstatens resurser", opublicerat manus, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Lindegren, Jan, 1995, "Det danska och svenska resurssystemet i komparation", i *Mellan två statssystem. Jämtland under 1600-talet*, red. Per Sörlin, Umeå.
- Nilsson, Nils-Göran, 1988, "Rank or Command? The Use of Brevet Rank in the 18th Century Swedish Army and its Consequences for the modern Historian", i *Classes, Strata and Elites. Essays on Social Stratification in Nordic and Third World History*, red. Magnus Mörner and Thommy Svensson, Göteborg.
- Magnuson, Lars, 1999, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm.
- Malmström, Joakim, 2006, *Herrskapen och den lokala politiken. Eds socken ca 1650–1900*, Uppsala.
- Rantanen, Martti, 2007, projektansökan till Vetenskapsrådet "Hur stor var den offentliga sektorn under 1700-talet?: statsinkomster, statlig tjänsteproduktion och indelningsverkets roll".
- Rian, Øystein, 2000, "Introduction: Government and Society in Early Modern Scandinavia 1560–1721", i *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*, red. Leon Jespersen, Odense.
- Thisner, Fredrik, 2007, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca 1720–1800*, Uppsala.
- Tilly, Charles, 1997, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*, Oxford; Cambridge Massachusetts.
- Ulväng, Göran, 2002, "Indelningsverkets militära boställen. Vad vet vi egentligen?", *Militärhistorisk tidskrift*.
- Wirilander, Kaarlo, 1964, *Officerskåren i Finland under 1700-talet*, Stockholm.